

ДІЛОВІДНІ МАТЕРІАЛИ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ГРЕЦЬКОГО СУДУ ЯК ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ГРЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я

Розглядається діловодна документація Маріупольського грецького суду як джерела у дослідженні повсякденного життя грецького населення Північного Приазов'я, представлена їх систематизація, аналізуються інформаційні можливості та специфіка.

Ключові слова: джерела, діловодна документація, Маріупольський грецький суд, повсякденне життя, греки Північного Приазов'я.

Рассматривается делопроизводственная документация Мариупольского греческого суда как источник в исследовании повседневной жизни греческого населения Северного Приазовья, представлена их систематизация, анализируются информационные возможности и специфика.

Ключевые слова: источники, делопроизводственная документация, Мариупольский греческий суд, повседневная жизнь, греки Северного Приазовья.

The paperwork of Mariupol Greek Court as a source for research of daily life of Greek population in North Azov Sea region is considered, documents' classification is presented, their informational possibilities and peculiarities are analyzed.

Key words: sources, paperwork, Mariupol Greek Court, daily life, Greeks of North Azov Sea region.

Для всебічного дослідження історії повсякденного життя грецького населення Північного Приазов'я необхідно залучати і аналізувати різні види джерел. Діловодні матеріали, що висвітлюють означену проблему, представлені комплексом джерел, до яких відносяться документи Маріупольського грецького суду (численні розпорядження, рапорти і донесення).

Наукова актуальність джерелознавчого дослідження документів Маріупольського грецького суду зумовлюється їх інформативною насиченістю. Вони дозволяють дослідити деякі аспекти внутрішнього життя грецького населення, їх економічний стан, визначити актуальні проблеми, з якими стикалися греки, окреслити розповсюдженні кримінальні злочини тощо, тому діловодні матеріали Маріупольського грецького суду як вид історичних джерел заслуговують ретельного вивчення.

На даний час справи Маріупольського грецького суду зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (далі ЦДАК) та Маріупольському краєзнавчому музеї (далі МКМ). Значна частина документів з архіву грецького суду була втрачена під час Другої

світової війни. У зв'язку з таким недостатнім рівнем збереженості цих діловодних матеріалів зростає необхідність їх джерелознавчого дослідження і введення в науковий обіг цінних матеріалів, що містяться в них.

Дослідженням матеріалів Маріупольського грецького суду займається А. Гедьо, вона вивчає їх інформативні можливості у питаннях соціально-економічної історії [1]. Досить детально справи Маріупольського грецького суду розглядала М. Подгайко при розробці проблеми самоврядування грецьких громад в Україні (середина XVII – 70-ті рр. XIX ст.) [2]. Але комплексне вивчення, аналіз і систематизація діловодних матеріалів Маріупольського грецького суду як джерел з історії повсякденного життя греків Приазов'я, ніколи не було предметом окремого наукового дослідження.

Мета статті – провести систематизацію і джерелознавчий аналіз матеріалів Маріупольського грецького суду, перш за все справ, що містять інформацію з історії повсякденності грецького населення Північного Приазов'я кінця XVIII – 70-х рр. XIX ст.

Згідно з 5 пунктом Жалуваної грамоти Катерини II 1779 р. переселенцям дозволялось мати свій суд і внутрішню поліцію з виборних представників народу на підставі загальних державних законів, але компетенція суду поширювалася лише на греків. Ще однією особливістю внутрішнього життя грецьких поселенців було те, що у правовому полі вони всі визнавалися рівно правними. Як відомо, Маріупольський грецький суд розпочав свою роботу 28 червня 1780 р. [3] і виконував адміністративні і поліцейські функції, а також вів судові справи. У суді усі справи вирішувалися колегіально, за закритими дверима. Столів у суді було шість: карний, громадський, слідчий, господарський, сирітський та поліційний [4].

У Маріупольському грецькому суді всі справи вирішувалися згідно законам Російської імперії, але й не поодинокими були випадки, коли при вирішенні питання керувалися і нормами звичаєвого права, успадкованими ще з Криму [5]. З моменту прийняття у суд паперів і до вирішення питання зазвичай проходило багато часу. Бували навіть випадки, коли греки писали Новоросійському генерал-губернатору скарги на Маріупольський грецький суд через довгий термін розгляду справ. Для прикладу можна навести «Дело по жалобе Мариупольского мещанина Спиридона Харитоновна на медленное производство дела о влогах, захваченных у него мещанами Константином и Саввою Сухчаранами», що зберігається у Державному архіві Одеської області (далі – ДАОО) [6]. Був навіть випадок, коли засідателя грецького суду відсторонили від роботи та судили, матеріали розгляду цієї справи зберігаються у ДАОО [7].

Вищенаведена справа не була винятком, а повільний розгляд справ у Маріупольському грецькому суді був майже «нормою». У 1869 р. під час проведення ревізії секретар 2-го відділення 5-го департаменту Сенату Колбой зазначав, що папери, які надходили до суду довгий час залишалися без руху у реєстраторів; чиновники, які отримали справи не квапилися записувати їх у настільні журнали, тому справи лишалися без руху цілі роки; члени суду місяцями тримали у себе не тільки «прошення» приватних осіб, а й офіційні папери, і не здавали їх для запису тощо. Крім цього, він підкреслив, що за 1867-1868 рр. рішення по жодній справі прийнято не було [8].

Маріупольський грецький суд у кожне селище призначав урядника, який пізніше називався наглядачем («смотрителем») і виконував обов'язки писаря. Документи свідчать, що не всі наглядачі сумлінно виконували свої обов'язки і задовольняли місцевих мешканців, наприклад, «смотритель» селища Сартана Ф. Пасев був звільнений з посади за пияцтво [9].

У 1846 р. мешканці с. Ігнатіївка, не витримавши пияцтва наглядача селища Івана Калцатіна, написали на нього рапорт у Маріупольський грецький суд з вимогою звільнити його з посади. У рапорті вони

зазначали: «Нашего селения Игнатьевки полиции смотритель Иван Калцатин упражняется с самого поступления своего в должность, в течении каждого года более дней в пьянстве, нежели находится в трезвости...ни каких надобностей полиции требующих распоряжения его, не исполняя вовсе от них уклоняется, от какового пьянства два раза приходил в полоумие...при сборах же Игнатьевского поселянского общества к нему для советов в каких либо общественных делах требующих также по селению распоряжения, он Калцатин быв всегда хмельным не только не входит ни к какой с оным советом, и не дает никаких наставлений, но напротив того ругая сие общество прогонит от себя, чрез что происходят по селению Игнатьевке беспорядки» [10].

Умови життя, велика смертність і клімат нової батьківщини не задовольняли грецьких переселенців, про це свідчать матеріали суду. Багато греків намагалися повернутися і поверталися назад до Криму. У ЦДІАК збереглася справа щодо заслання «бабы Софьи» до Великобудського жіночого монастиря, внаслідок її спроб, а також і деяких священників, схилити грецьке населення повернутися до Криму [11].

Скрутне становище греків на маріупольських землях підштовхувало їх і після десяти років життя на цій території замислюватися і навіть готуватися до втечі до Криму. У справі «Дело Мариупольского греческого суда о попытке жителей с. Чердакли и некоторых других сел возвратиться в Крым. 1790 г.» зафіксовані факти намагань переселенців повернутися, а також, які дії зі свого боку здійснював суд і наглядач для попередження втеч з приазовських земель [12].

Інтерес дослідників викликає «Дело о бежавших в Таврической области в разные места с города Мариуполя и греческих селений греков с семействами. Ноября 11 дня 1794 г.», в якому містяться: рапорт Маріупольського грецького суду Катеринославському намісницькому правлінню від 16 листопада 1793 р., Указ імператриці Катерини II щодо повернення греків-втікачів назад на маріупольські землі від 16 січня 1794 р., а також список усіх греків, що втекли до Криму з м. Маріуполя по кварталам, а також з селищ Старий Крим, Карань, Сартана і Урзуф [13]. У списку першим вказувався голова родини, а також ким йому приходилися інші члени сім'ї, наприклад: «Тохташ Дмитриев, зять его Паниот Янков, жена его Варвара с двумя дочерьми их» або «Тодор Дмитриев, жена его Деспина, сын Дмитрий, дочерь Асламбике» [14]. Згідно списку греки, що втекли з Маріуполя знаходилися у Бахчисараї, Перекопі, Карасубазарі, Сімферополі, «Кизлевте», у слободах Старий Крим та інших, частина мешканці с. Карань зупинилися у слободі з ідентичною назвою, а також у слободах Керменчик і Камар. Якщо поррахувати кількість втікачів, наприклад, тільки з с. Старий Крим їх було 73 особи, що становило значну частину мешканців цього села, то можна зрозуміти, що навіть після 14 років, що пройшли після оселення

на приазовських землях умови життя і туга за батьківщиною спонукали переселенців все кидати і повертатися назад до Криму.

Значна частина документів Маріупольського грецького суду розкриває економічне положення, стан розвитку господарства, матеріальну забезпеченість грецьких мешканців зокрема і сіл в цілому, це: «Табель о состоянии хозяйства г. Мариуполя и греческих сел Мариупольского уезда. 1794 г.», «Ведомости о посевах и урожаях в Мариупольском уезде. 1797 г.», «Дело о состоянии хозяйства г. Мариуполя и сел, подведомственных Мариупольскому греческому суду. 1814 г.», «Дело о состоянии хозяйства г. Мариуполя и сел, подведомственных Мариупольскому греческому суду (о доходах с владельцев имений). 1816 г.», «Дело о шелковичных заведениях в селах, подведомственных Мариупольскому греческому суду. 1811-1812 гг.» [15] тощо. Необхідно зазначити, що оригінальні назви справ відрізняються від тих, що дали їм наукові співробітники Маріупольського краєзнавчого музею, наприклад, «Дело о состоянии хозяйства... 1814 г.» в оригіналі має назву «Дело о доставлении начальству сведений о скотоводстве и о прочих хозяйственных заведениях».

Опрацювавши вище зазначені справи Маріупольського грецького суду можна дізнатися чим володіли греки в місті і кожному грецькому селищі окремо (торговими лавками, млинами, хуторами, рибними заводами тощо), якій дохід отримували, з якими труднощами стикалися у приватній діяльності, скільки худоби, овець і коней тримали у кожному населеному пункті, скільки виробляли сала та вовни, яку частину залишали на власні потреби і котру продавали з зазначенням в якому місті (Бахмут, Таганрог і т.д.), скільки сіяли та який отримували врожай, чи було його достатньо для харчування до наступного врожаю і багато іншої інформації.

Окремий пласт матеріалів грецького суду висвітлює питання податків, що платили греки, серед них «Дело об отправлении повинностей жителей г. Мариуполя и сел, подведомственных Мариупольскому греческому суду. 1816 г.», «Дело о раскладке земских и других повинностей в селах, подведомственных Мариупольскому греческому суду. 1806 г.», «Дело о сборе общественных и оброчных повинностей с жителей г. Мариуполя и сел, подведомственных Мариупольскому греческому суду. 1796-1797 гг.» [16] тощо. Остання справа з вище перелічених викликає значний інтерес, її оригінальна назва є такою: «Дело по сообщению Мариупольского уездного казначейства Мариупольскому греческому суду о взимании с подведомых сему суду греков значащихся по приложенному списку за небытие их исповеди и святого причастия в прошедшие 795 и других годов четырёхдесятницы штрафных денег. Апреля 4 дня 1796 г.». Ця справа являє собою реєстр записів о штрафах за недотримання релігійних обрядів, в ній наведена таблиця з іменами і прізвищами порушників, вказані стать, вік, скільки

необхідно стягнути штрафних грошей та у котрій раз греки не були на сповіді і причащанні. За перше порушення стягували по 5 коп, за друге – 15 коп. Необхідно підкреслити, що у 1795 р. з м. Маріуполя і грецьких сіл на сповіді і причащанні не було 666 чоловіків і всього 10 жінок. Мабуть це можна пояснити тим, що жінки були більш набожними, ніж представники чоловічої статі. Крім цієї інформації, у справі містяться рапорти наглядачів селищ, виписки з журналів засідань грецького суду тощо.

Штрафи за відсутність на сповіді, а також за відсутність в церкві в святкові і вихідні дні були встановлені ще Петром I [17]. Ухилення від виконання церковних наказів відбувалося з різних причин. Скоріше за все, від сповіді і причащання ухилялися греки, які збиралися повертатися у Крим. Часто щорічні сповіді сприймалися населенням як примус, що йшов від держави. У 1801 р. штрафи за ухилення від сповіді були скасовані.

Серед матеріалів грецького суду в окрему групу можна виділити справи, що дають уявлення про рівень цін на різні товари в м. Маріуполі і грецьких селищах, які товари користувались попитом, які гроші були в оберті і т. д. [18].

Привертає увагу дослідників «Дело об устройстве гражданами г. Мариуполя хуторов на земле, отведенной для рыболовства всему Мариупольскому обществу. 1842-1846 гг.», в якому наведені «отзывы» маріупольських поселян о власних хуторах і описані основні будови, дерева і кількість худоби, а також зведена таблиця з усіма даними по хуторам [19]. Схожа на цю справу, але з більш докладною інформацією, що дає уявлення про будівний матеріал, особливості зведення будівель, їх загальну площу і навіть кількість вікон і дверей, з докладними даними про основні види і кількість плодівих дерев на кожному хуторі (наприклад, греки вирощували навіть бергамот, що приносив плоди) тощо, зберігається у ДАОО під назвою «О предназначенной обществу Мариупольского округа для рыбных промыслов земле. 1844-1860 гг.» [20]. Дані цієї справи були зібрані і вислані Маріупольським грецьким судом на запит «исправляющего должность» Таганрогського Градоначальника від 30 жовтня 1844 р.

Дослідити які кримінальні злочини скоювали грецькі переселенці, за які злочини їх найчастіше осуджували, який вирок виносився і яке покарання назначалося можна за справами грецького суду. Умовно їх можна поділити на дві групи: перша – справи в яких перелічені всі кримінальні справи відкриті і вирішені за рік, і друга – безпосередньо матеріали зібрані по одній справі. До першої групи можна віднести справу «Алфавитный реестр колодников, осужденных Мариупольским греческим судом в 1795 г.», в якій у вигляді таблиці надається інформація стосовно усіх кримінальних справ, вирішених у 1795 р. [21]. У справі вказували прізвище, ім'я та по-батькові людини, що проходила по кримінальній справі, її місце проживання, в якому злочині підозрювалась, засуджена або виправдана, у випадку вини – зазначалось покарання.

Необхідно підкреслити, що у 1795 р. зі всіх грецьких сіл по завершених кримінальних справах проходили тільки мешканці с. Малий Янісоль – 7 чоловік і одна людина з с. Улакли. Всі поселенці Малою Янісоля були виправдані, а мешканець с. Улакли Федір Абдулов, якого визнали винним у крадіжці коней, отримав покарання батою. Розглянувши «Алфавитный реестр...», можна дійти до висновку, що найпоширеними видами злочину були крадіжки коней і великої рогатої худоби, а також крадіжки речей.

Викликає цікавість справа заведена проти Муратової Стріони, мешканки с. Малий Янісоль, що була звинувачена у «блудному житті» з циганом, але після розгляду справи, що тривала з 1793 р. по 1795 р., виправдана і звільнена. У свою чергу Муратова Стріона у 1793 р. звинуватила Потер Оглу Лефтера у крадіжці з її дому речей, але він «по недоказательству в силу решения сего суда 17 апреля 1795 года освобожден» [22].

Для дослідження історії повсякденності важливою є справа «Рапорты Мариупольского греческого суда и смотрителей греческих сел о несчастных случаях, пожарах, убийствах. 1814 г.», в якій містяться рапорти наглядачів грецьких сіл Мариупольському грецькому суду, а також рапорти суду управляючому міністерством поліції [23]. Як видно з рапортів у 1814 р. серед надзвичайних подій домінували пожежі, що в основному траплялися через необережне поводження з вогнем.

У випадку безпричинної смерті для визначення причини греки запрошували лікарів, які у свою чергу робили розтин тіла. Наприклад, у 1814 р., на думку родичів, «скоропостижною смертю скончался» міщанин м. Мариуполя Чолпан Миколаїв Куркчу, у віці 70 років. Для медичного висновку був запрошений таганрозький городовий лікар Албуцій, який після анатомування тіла надав наступний висновок, що «никаких признаков могущих заключить опасную болезнь и насильственную смерть не оказалось», а помер міщанин «от старости и дряхлости его лет» [24].

«Дело по обвинению мариупольских мещан Ю. Левтерова и Ф. Хапланова в краже вещей и денег у дворянина А. Гозадинова» є прикладом того як довго у Мариупольському грецькому суді вирішувалися справи (розгляд тривав з 1803 р. по 1809 р.), а також свідчить про позастановість суду і рівноправність серед греків (рішення було прийнято на користь міщан) [25]. Ця справа викликає інтерес не тільки з точки зору взаємовідносин позивача з підозрюваними та їх родичами і друзями, вчинками на які були здатні греки через образи, а й тим які, речі вважалися цінними в грецькому суспільстві, чим користувалися у повсякденному житті, що передавали у спадок тощо.

У ЦДІАК збереглось «Дело о прекращении судебного следствия об отравлении священника греческой слободы Бешев Тохтамышева Федора

священником той же слободы Леонтьевым Николаем, в связи со смертью последнего. 1791-1793 гг.», що є показовим у плані взаємовідносин священників з паствою, а також відношення мешканців селища до вад священників і т. д. [26]. Серед паперів цієї справи виділяються матеріали допита Миколи Леонтьєва від 11 червня 1792 р., які він відмовився підписувати. На допиті він відмітив, що йому 52 роки, вміє читати і писати по-грецьки, «говорить же кроме турецкого диалекта никаких языках не знаю», народився в с. Бешеві у Криму від «благочестивых» батьків грецької нації і переселився у 1778 р. з матір'ю, жінкою, трьома синами і однією донькою (батько помер при переселенні) на призовські землі. У Мариупольському повіті він поселився теж у с. Бешеві, де і був священником у церкві святого Георга разом з Федором Тохтамышевим (третій священник Панагиот помер під час переселення), свої обов'язки, на його думку, він виконував сумлінно, а головне Леонтьєв казав, що йому невідомо «за что слободы Бешева общество вознегодовал на меня прошлого 1790 года октября 20-го числа отрешили меня от церкви» [27].

Наприкінці справи наведені «клятвенные обещания» мешканців слободи Бешева, що давали показання (більше 45 осіб), за їх даними: «священник Федор Тохтамышев поведения был доброго, ни в каких пороках не бывал, и в дурных... незамечен, а довольно будучи добродушен всегда старался убегать случая могущего произвести распри либо несогласие, священник же Николай Леонтьев поведения есть худого, часто обращался в непотребном пьянстве, вспылчив... драке имеет врожденную злобу и человек мстительной завистлив и как с покойным священником Федором Тохтамышевым так и другим бывшим в нашей слободе священником же Паниотом который по выходе нашем ис крымского полуострова помер, имел часто несправедливую за их общие доходы сору... он Николай неумеренно корыстолюбив в чем мы поприсяжной должности утверждаем» [28]. Загальний обсяг цієї справи – 226 аркушів, але вона не була доведена до логічного кінця, внаслідок смерті підозрюваного священника Миколи Леонтьєва.

Матеріали грецького суду свідчать, що між членами деяких грецьких родин існували неприязні і навіть ворожі відносини, які іноді призводили до вбивства. «Дело о ссылке на каторжные работы в г. Херсон жителя слободы Карани Тохтамышя Котенжи за убийство своего пасынка Жамбека Асланова. 1786-1787 гг.» є яскравим прикладом таких взаємовідносин [29].

Прикладом цивільної судової справи, що розкриває практику передачі майна у спадок серед населення, може слугувати справа про передачу нерухомого і рухомого майна мешканкою с. Ігнатівка Марією Аслановою жителю тієї ж слободи Якову Берову 1794 р. [30]. Згідно матеріалів справи М. Асланова була вдовою і не мала

родичів. Через свою самотність і похилий вік вона вирішила передати своє рухоме і нерухоме майно Я. Берову за умовою, що він буде доглядати її до смерті. Розпоряджатися майном М. Асланової, або передавати його у спадок тощо, Я. Беров буде мати право тільки після її смерті.

Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що діловодна документація Маріупольського грецького суду є дуже інформативною і розкриває різні аспекти повсякденності грецької спільноти Північного

Приазов'я: від економічного положення та матеріальної забезпеченості до відношення переселенців до священників і церковних обрядів та розповсюджених кримінальних справ. Після опрацювання останніх можна дійти до висновку, що в багатьох випадках основою доказу вини було зізнання обвинуваченого. При цьому необхідно підкреслити, що головна роль належала слідству та слідчим діям, тому слідча документація у справах кількісно та якісно переважає над судовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гедьо А. Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.) / А. Гедьо. – К., 2001. – 245 с.
2. Подгайко М. К. Самоврядування грецьких громад в Україні (середина XVII – 70-ті рр. XIX ст.) : автореф. дис. канд. іст. наук / М. К. Подгайко. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – 19 с.
3. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК України). – Ф. 1576. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1-а.
4. Мариуполь и его окрестности. – Мариуполь, 1892. – С. 109.
5. Там само. – С. 110.
6. Державний архів Одеської області (ДАОО) – Ф.1. – Оп. 97. – Спр. 316.
7. ДАОО. – Ф.1. – Оп. 196. – Спр. 1403. – Арк. 1.
8. Мариуполь и его окрестности. – С. 111.
9. Маріупольський краєзнавчий музей (МКМ). – Спр. 6239 – Д.
10. МКМ. – Спр. 6271 – Д. – Арк. 1-1зв. (352-352 зв.)
11. ЦДІАК. – Ф. 1576. – Оп. 1. – Спр. 5.
12. МКМ. – Спр. 3473-Д.
13. МКМ. – Спр. 3474-Д.
14. МКМ. – Спр. 3474-Д. – С. 8.
15. МКМ. – Спр. 3476-Д; Спр. 3477-Д; Спр. 3478-Д; Спр. 3523-Д; Спр. 3564-Д.
16. МКМ. – Спр. 3528-Д; Спр. 3484-Д; Спр. 3483-Д.
17. Слезин А.Л. Рождение Российской империи / А. Л. Слезин, К. В. Самохин, С. Н. Захарцев. – Тамбов, 2005. – С. 7.
18. МКМ. – Спр. 6253-Д; Спр. 6254-Д; Спр. 6255-Д; Спр. 6256-Д.
19. МКМ. – Спр. 3563-Д.
20. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. – 192. – Спр. 104.
21. ЦДІАК. – Ф. 1576. – Оп. 1. – Спр. 27.
22. Там само. – Арк. 5.
23. МКМ. – Спр. 6221-Д.
24. Там само. – Арк. 25.
25. МКМ. – Спр. 6220-Д.
26. ЦДІАК. – Ф. 1576. – Оп. 1. – Спр. 20.
27. Там само. – Арк. 66 зв.
28. Там само. – Арк. 126 зв.
29. ЦДІАК. – Ф. 1576. – Оп. 1. – Спр. 11.
30. ЦДІАК. – Ф. 1576. – Оп. 1. – Спр. 23.

Рецензенти: д.і.н., проф. В. М. Романцов, к.і.н., доц. О. С. Морозова

© Арабаджи Світлана Сергіївна, 2011

Стаття надійшла до редколегії 24 жовтня 2011 р.